

עדי מסירה או חתימה – המשך

מקורות – (א) גיטין ג-ד. "והא אמר רב נחמן..." תוספות ד"ה מודה, וכי; רמב"ן ומיוחס לריטב"א ד"ה אי רבי אלעזר; רשב"א ד"ה ואי בעית; מהר"ם ש"ף על אתר, גר"א קל"א ח; גיטין כא: בעניין מחוסר קציצה; רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח.

(ב) גיטין י: "כל השטרות העולים..." ר"ף מת. רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח; רש"י סנהדרין כח: ד"ה במזויף מתוכו; יד רמ"ה בבא בתרא פ"י ס' צו.

בשיעור הקודם ראינו את מחלוקת רבי מאיר ורבי אלעזר בשאלה האם עדי חתימה כרתי או עדי מסירה כרתי. ביררנו את הדעות השונות בעניין הצורך בעדי מסירה ובעדי חתימה בשטרות, וראינו הסברים שונים ליסוד המחלוקת.

מכמה סוגיות ניתן ללמוד, שלמחלוקת תנאים זו יש נפקא מינה חשובה נוספת, המיוחדת להלכות גיטין. הדעות השונות בשאלה מיהם העדים העיקריים בגט, מובילות כל אחד מהתנאים לדרוש את פסוקי התורה בצורה שונה. בתורה נאמר שהבעל צריך לכתוב את הגט: "וכתב לה ספר כריתת" (דברים כ"ד, א). לפי רבי אלעזר פסוק זה מתפרש כפשוטו, ביחס לכתובת תוכן הגט. רבי מאיר, לעומת זאת, מוציא את הפסוק מפשוטו, ומפרש שהכוונה לחתימת העדים על הגט, ולא לכתובתו.

למחלוקת הזו בפירוש הפסוק יש מספר השלכות לדינים הנלמדים מפסוק זה. כידוע, הגט צריך להיכתב לשמה, על פי הדרשה "וכתב לה – לשמה". לפי רבי אלעזר, הדרישה שהגט ייכתב לשמה מתייחסת לכתובת תוכן הגט, עוד לפני שהעדים חותמים עליו. רבי מאיר, לעומתו, סובר שאין הכרח לכתוב את הגט לשמה, והעיקר הוא שהעדים יחתמו לשמה. כך מבואר בגמרא בפרק הראשון:

"והא אמר רב נחמן: אומר היה רבי מאיר, אפילו מצאו באשפה וחתמו ונתנו לה – כשר" (גיטין ג-ד).

כאשר הבעל מוצא גט באשפה, הגט הזה בוודאי לא נכתב לשמה של אשתו, וייתכן שהוא כלל לא נכתב לשם גירושין. אף על פי כן רבי מאיר מכשיר אותו, כיוון שלדעתו אין צורך שהגט ייכתב לשמה, ודי בכך שהבעל יחתים עליו עדים לשמה.

השלכה נוספת היא לעניין דין "מחוסר קציצה". כפי שלמדנו בשיעורים הקודמים¹, הגמרא דורשת מהפסוק "וכתב... ונתן" שצריך להיות רצף בין הכתיבה לנתינה, ואסור לקטוע את הרצף הזה על ידי קציצת הגט. לכן, אם הגט נכתב על גבי דבר מחובר, ואחר כך נתלש לפני הנתינה – הוא פסול. בגמרא (כא:) מבואר, שגם דין זה תלוי במחלוקת רבי אלעזר ורבי מאיר. לפי רבי אלעזר, אם הגט נכתב במחובר ואחר כך נקצץ – הוא פסול, גם אם הקציצה הייתה לפני החתימה. רבי מאיר סובר שבמקרה כזה הגט כשר, כיוון שאין כל חשיבות לשלב הכתיבה של הגט. הגט יהיה פסול משום מחוסר קציצה רק אם הוא נקצץ לאחר שחתמו עליו העדים.

מסברה ניתן היה לומר, שגם לפי רבי מאיר תהיה משמעות לכתיבת הגט, ודיני הגט יחולו גם בשלב הכתיבה, ולא רק בשלב החתימה. אמנם לדעת רבי מאיר עדי החתימה הם עיקר הגט, וללא חתימה אין כל תוקף לגט הכתוב. אך על כל פנים, העדים אינם יכולים לחתום על הגט מבלי שהוא ייכתב קודם לכן. הכתיבה גם היא שלב הכרחי ביצירת הגט, ולכן הדינים השונים הנלמדים מהפסוק – כגון לשמה ומחוסר קציצה – חלים גם עליה.

למעשה ברור שהגמרא דוחה הבנה זו בדעת רבי מאיר, כיוון שמבואר בגמרא שרבי מאיר איננו דורש שהגט ייכתב לשמה. אולם, ייתכן שקיימת דעה אחרת הסוברת כך. כך ניתן להסביר את דעתו של רבי יהודה במשנה העוסקת בדין מחוסר קציצה:

"אין כותבין במחובר לקרקע. כתבו במחובר, תלשו וחתמו ונתנו לה – כשר. רבי יהודה פוסל עד שתהא כתיבתו וחתמתו בתלוש"

(משנה גיטין כא:).

בגמרא (ד.) מבואר, שלפי רבי יהודה הפסוק "וכתב" מתייחס לשני השלבים – הכתיבה והחתימה. ייתכן שרבי יהודה סובר כרבי מאיר שעדי חתימה כרתי, וחתימת העדים היא עיקר הגט. עם זאת, לשיטתו גם הכתיבה היא שלב חיוני ביצירת הגט, ולכן הפסוק "וכתב" מתייחס לשני השלבים האלה גם יחד².

לחלופין ניתן להבין, שרבי יהודה מייצג דעה שלישית במחלוקת התנאים בעניין מעמדם של עדי המסירה ועדי החתימה. לדעת רבי יהודה יש חשיבות לשתי כיתות העדים האלה, וכל אחת מהן באה למלא תפקיד שונה. עדי החתימה נחוצים כדי

1 לעיל עמ' 171.

2 עיין רשב"א כא. ד"ה ר' יהודה הכותב כך במפורש.

להעניק תוקף לשטר. עדי המסירה ממלאים את תפקיד העדים לקיום הדבר, והם נחוצים ליצירת חלות הגירושין. דעה זו מובילה אותו לפרש שהפסוק "וכתב" מתייחס גם לכתובה וגם לחתימה: יש חשיבות גם לכתבת התוכן שאליו מתייחסים עדי המסירה, וגם לחתימה – המעניקה לכתב זה מעמד של שטר.

חתימה לשמה לרבי אלעזר

לדעת רבי אלעזר, מעיקר הדין הגט כשר גם ללא עדי חתימה כלל. אולם, לכתחילה יש להחתים עדים על הגט, מפני תיקון העולם. כפי שראינו, רבי אלעזר סובר שהפסוק "וכתב לה" מתייחס מעיקרו לכתבת הגט, ולכן גם הדרישה שהגט יכתב לשמה נאמרה ביחס לכתבת הגט. כאשר יש גם עדי חתימה – האם לפי רבי אלעזר החתימות צריכות להיות לשמה, או שגם במצב כזה מסתפק רבי אלעזר בכך שהגט יכתב לשמה?

מהגמרא בפרק הראשון עולה, שגם לפי רבי אלעזר העדים צריכים לחתום לשמה. אמנם מעיקר הדין כלל אין צורך בחתימות, אך כאשר יש בגט חתימות והן לא נכתבו לשמה – הגט נחשב מזויף מתוכו:

”וכי לא בעי רבי אלעזר חתימה – היכא דליכא עדים כלל, היכא דאיכא עדים – בעי, דאמר רבי אבא: מודה רבי אלעזר במוזיף מתוכו שהוא פסול”

(גיטין ד.)

דין "מזויף מתוכו" מופיע בגמרא בפרק הראשון (י): ביחס למקרה שבו חתמו על הגט עדים פסולים. כפי שנראה בהמשך השיעור, מהגמרא שם עולה שלא מדובר בדין עקרוני מדאורייתא, אלא בגזרה דרבנן. הסבר זה אכן מתקבל על הדעת ביחס למקרה שחתמו על הגט עדים פסולים: חכמים פסלו את הגט כדי שאנשים לא יחשבו בטעות שהעדים כשרים, ויבואו לסמוך עליהם שלא כדין. לעומת זאת, במקרה שהחתימה הייתה שלא לשמה, קשה יותר להבין מהו הבסיס לגזרה דרבנן הפוסלת את הגט. כך אמנם מקשים התוספות על אתר:

”חתימה לריי: מה ענין שלא לשמה למוזיף מתוכו שחתומים בו קרובין או פסולים, דהתם בדין מיפסיל משום דלמא אתי למסמך עילויהו... אבל הכא שהעדים כשרים אלא שחתמו שלא לשמה – מה תקלה יש בכך אם נסמוך עליהו?”

(תוספות שם ד"ה מודה).

התוספות מתרצים שגם במקרה שלנו, שבו העדים חתמו שלא לשמה, הגט פסול משום גזרה דרבנן – שמא יכתוב את הגט שלא לשמה. ראשונים אחרים דחו תירוץ זה,

וניסו להציע הסבר עקרוני יותר. כך מסביר הרשב"א על אתר מדוע גם לפי רבי אלעזר החתימות צריכות להיות לשמה:

"דמשום הכי קרי ליה מזויף מתוכו, משום דלדידיה כתיבה לשמה בעי, וחתימתן של עדים מכלל כתיבת הגט היא, דפעמים שאין כאן עידי מסירה וגט זה מתקיים בחותמו וכשר אף לרבי אלעזר"

(רשב"א שם ד"ה ואי בעית).

ההסבר של הרשב"א נאמר אפילו לשיטת רבנו אפרים, הסובר שלפי רבי אלעזר יש צורך בעדי מסירה דווקא, ואי אפשר להסתפק בעדי חתימה. אמנם, עדי חתימה בלבד לא מועילים להכשיר את הגירושין. אך בדיעבד, לאחר שהאישה התגרשה כבר בפני עדי מסירה – עדי החתימה מועילים להוכיח שהיא אכן התגרשה. כאשר האישה מוציאה גט חתום – אפשר לסמוך על גט זה ולהתיר לאישה להינשא, גם מבלי שיבואו עדי המסירה. כיוון שכך, חתימות העדים הופכות למרכיב מרכזי בגט, וחלים עליהן כל הדינים החלים על כתיבת הגט.

הגר"א (קל"א, ח) והמהר"ם שי"ף על אתר תמהו על הסבר זה. אמנם לעדי החתימה יש תפקיד חשוב לאחר הגירושין, והם מאפשרים לאישה להוכיח שהיא התגרשה. אך תפקיד זה שייך לדיני ראיות ושטרות, ולא לדיני גירושין. פשט הפסוק "וכתב לה" לא השתנה, והוא עדיין מתייחס לכתיבה בלבד – השלב היחיד הנחוץ כדי שהאישה תתגרש. כיוון שכך, הדרישה שהגט יכתב לשמה נאמרה גם היא אך ורק ביחס לכתיבה, ואין לה כל שייכות לחתימות העדים.

הרשב"א כנראה סבר שאי אפשר לנתק בין שני הפנים של הגט: פן הכריתות בשעת מעשה, ופן הראיה לאחר מעשה. אם יש לחתימות תפקיד במישור הראיה – הן הופכות לחלק בלתי נפרד מהגט. זו כוונת הרשב"א באומרו שם: "וכיון דעידי חתימה משוו לה גט כשר – בודאי מכלל כתיבת הגט הן". לפיכך, כל הדינים שנאמרו ביחס לפן הכריתות של הגט, כגון לשמה ומחוסר קציצה, חלים גם ביחס לחתימות.

טענה זו מסתברת במיוחד לפי דעתו של הגר"ד סולובייצ'ק. הגר"ד סבר, שאין אפשרות לכתוב לאישה שטר ראיה על גירושיה. האפשרות היחידה של האישה להוכיח שהיא התגרשה היא על ידי אותו הגט שבאמצעותו היא התגרשה, כאשר חתומים עליו עדי חתימה. טענה זו מחזקת את הקשר בין שני התפקידים של הגט – גירושי האישה והוכחת הגירושין. הקשר הזה מהווה בסיס לשיטת הרשב"א, שדין "לשמה" חל באופן שווה על כל חלקי הגט – הכתיבה והחתימה.

בהמשך דבריו מתייחס הרשב"א לשיטת הר"ף, שלפיה גם רבי אלעזר מודה שאפשר להסתפק בדיעבד בעדי חתימה ללא עדי מסירה. הרשב"א טוען, שלפי הר"ף קל יותר להסביר מדוע החתימה צריכה להיות לשמה:

“ולדברי הרב אלפסי ז"ל, שכתב שלרבי אלעזר עדי חתימה נמי כרתי, אפשר לומר דאינו קשה כלל, דכיון שפעמים כרתי – לשמה בעי, דכי כתיב לשמה – איזכתבי קאי, ובין אכתיבת הגט בעצמו בין אכתיבת העדים”

(רשב"א שם).

כיוון שבמקרים מסוימים עדי החתימה הם עיקר הגירושין – החתימות צריכות תמיד להיות לשמה. זאת, גם במקרה שבו יש עדי מסירה, ועדי החתימה למעשה אינם נחוצים. ניתן להסביר טענה זו בשני מישורים:

א. במישור הפרשני – הרשב"א מדגיש בדבריו את הלימוד מהפסוק “וכתב”. ייתכן שטענתו של הרשב"א נוגעת לפירוש הפסוק: כיוון שיש מקרים שבהם החתימות הן עיקר הגירושין – הפסוק “וכתב” מתפרש גם ביחס לחתימות שבגט. ממילא עלינו לומר שדין לשמה, הנלמד מהפסוק “וכתב לה”, נאמר גם ביחס לחתימה, ולא רק ביחס לכתיבה. הדרישה הזו נלמדת באופן ישיר מהפסוק, והיא קיימת בכל מקרה, ללא קשר לשאלה האם הגירושין כרגע מתבצעים בפני עדי מסירה או לא³.

ב. במישור המהותי – העובדה שאפשר לגרש אישה בעדי חתימה בלבד, מלמדת שיש לעדי החתימה תפקיד מרכזי בגירושין ובעיצוב השטר. העובדה הזו עומדת בעינה, ללא קשר לשאלה האם הגירושין כרגע מתבצעים בפני עדי מסירה או לא. אמנם הגירושין היו יכולים לחול ללא עדי חתימה, אך כאשר יש חתימות בגט – הן נחשבות לחלק מרכזי בגט, ולכן גם הן צריכות להיות לשמה⁴.

בסופו של דבר דוחה הרשב"א את כל ההסברים האלה, ומקבל את שיטת התוספות, שהצורך בחתימה לשמה לרבי אלעזר הוא מדרבנן בלבד. עדיין נותרה שאלה אחת שיש לברר, במסגרת שיטת הר"ף שרבי אלעזר מכשיר את הגט בעדי חתימה בלבד. לפי שיטתו יש לשאול: אילו חלקים של הגט צריכים להיות לשמה במקרה שבו

3 רעיון דומה מציע הרמב"ן במלחמות, בהקשר אחר (מו. בדפי הר"ף). הרמב"ן שם מעלה את האפשרות שמסירת הגט צריכה להיות תמיד לשמה, כיוון שבחלק מהמקרים היא מתבצעת בפני עדי מסירה.

4 לשון הרשב"א “וכיון דעדי חתימה משוו לה גט כשר – בודאי מכלל כתיבת הגט הן” עשויה להתפרש לפי כל אחת מהאפשרויות שהעלינו.

הגירושין היו בעדי חתימה בלבד, ללא עדי מסירה? בעניין זה יש מספר שיטות בראשונים:

א. הרשב"א סובר שלפי רבי אלעזר תמיד הכתיבה צריכה להיות לשמה, והחתימה אינה צריכה להיות לשמה (מעיקר הדין). רבי אלעזר מפרש שהפסוק "וכתב לה" מתייחס לכתיבה בלבד, ולכן רק היא צריכה להיות לשמה. קביעה זו נכונה בין במקרה שהגירושין היו בעדי מסירה בלבד ובין אם היו בעדי חתימה בלבד.

ב. הרמב"ן (ג: ד"ה אי רבי אלעזר) סובר שכאשר הגירושין נעשים בעדי חתימה בלבד, ללא עדי מסירה, החתימות צריכות להיות לשמה מעיקר הדין, גם לרבי אלעזר. זאת בשונה ממקרה שבו היו גם עדי מסירה, שבו החתימות צריכות להיות לשמה רק מדרבנן, מדין מזויף מתוכו. על כל פנים, לדעת הרמב"ן הכתיבה תמיד צריכה להיות לשמה לרבי אלעזר, גם כאשר אין עדי מסירה.

ג. המיוחס לריטב"א (ג: ד"ה אי רבי אלעזר) מביא דעה, שלפיה קיים הבדל עקרוני בין שני המסלולים בשיטת רבי אלעזר. כאשר הגירושין נעשים בפני עדי מסירה – הכתיבה צריכה להיות לשמה מעיקר הדין, ואילו החתימה צריכה להיות לשמה רק מדרבנן. כאשר הגירושין נעשים בעדי חתימה ללא עדי מסירה – החתימה בלבד צריכה להיות לשמה מעיקר הדין, ולא הכתיבה. לפי שיטה זו אין ספק שגדרי דין לשמה נקבעים בהתאם לשאלה המהותית – איזה חלק בגט הוא עיקר הגירושין, ולא רק על פי פירוש הפסוק.

דין לשמה מדרבנן

עד כה עסקנו בעיקר בשאלה: באילו חלקים מהגט חל דין לשמה מדאורייתא? בשלב השני יש לברר באילו חלקים של הגט קיים דין לשמה מדרבנן, הן במסגרת שיטת רבי מאיר והן במסגרת שיטת רבי אלעזר.

כאמור, לפי רבי מאיר מדאורייתא רק החתימה צריכה להיות לשמה, ולא הכתיבה של תוכן הגט. הגמרא בפרק הראשון מעלה הווה אמינא, שלפיה גם רבי מאיר ידרוש שהכתיבה תהיה לשמה, מדרבנן:

"וכי לא בעי רבי מאיר כתיבה לשמה מדאורייתא, מדרבנן בעי"

(גיטין ג:).

לפי ההווה אמינא הזו, חכמים הרחיבו מדרבנן את פירוש הפסוק "וכתב". מדאורייתא לפי רבי מאיר הפסוק הזה מתייחס אך ורק לחתימה, ואילו מדרבנן הוא כולל בתוכו גם

את הכתיבה, ולכן גם היא צריכה להיות לשמה. הגמרא דוחה את ההווה אמינא הזו לאור דבריו של רב נחמן שציטטנו לעיל. רב נחמן קובע שרבי מאיר מכשיר אפילו גט שנמצא באשפה וחתמו עליו עדים לשמה. מכאן מוכח שרבי מאיר כלל איננו דורש שהכתיבה תהיה לשמה, וגם מדרבנן אנו מפרשים שהפסוק "וכתב" מתייחס לחתימה בלבד.

שאלת היחס בין רובד הדאורייתא לרובד הדרבנן מתעוררת ביחס לדין נוסף – פסול מחובר ומחוסר קציצה. כפי שראינו, מדאורייתא לפי רבי מאיר רק החתימות צריכות להיות בתלוש, ואילו הכתיבה יכולה להיות במחובר. אולם, ממהלך הגמרא בדף כא: עולה שלדעת רבי מאיר דין מחובר קיים מדרבנן גם בכתיבת הגט. לכתחילה אין לכתוב את הגט במחובר, אפילו אם יתלשו את הגט לפני החתימות. יש להבין מהו ההבדל בין דין מחובר לדין לשמה, ומדוע בדין לשמה לא גזרו חכמים על הכתיבה אפילו מדרבנן⁵.

שאלה דומה (בכיוון הפוך) מתעוררת ביחס להווה אמינא של הגמרא בדף ג:, שהכתיבה צריכה להיות לשמה מדרבנן. התוספות שם (ד"ה וכי) טוענים שלפי ההווה אמינא הזו, גט שנכתב שלא לשמה – פסול מדרבנן אף בדיעבד. זאת בשונה מדין מחובר בכתיבה, שהוא דין לכתחילה בלבד, ואיננו פוסל את הגט בדיעבד. מהו הבסיס להבדלים בין שני הדינים האלה – לשמה ומחובר?

ייתכן שההבדלים האלה נובעים משוני מהותי באופיים של שני הדינים. בשיעור בעניין מחובר ומחוסר קציצה ראינו, שאפשר להבין את הפסול של גט מחובר בשני אופנים: כפסול בחפצא של הגט, או כפסול בתהליך הגירושין⁶. ישנם ראשונים רבים הסוברים שמחובר הוא פסול בתהליך – נתינת הגט לאישה איננה אפשרית כאשר הגט מחובר. כמו כן, קציצת הגט קוטעת את הרצף בין הכתיבה לנתינה ופוגעת בתהליך הגירושין.

גם ביחס לדין לשמה קיימים שני הכיוונים האלה. אמנם, אם קיימת דרישה שנתנת הגט תהיה לשמה (כפי שסוברים חלק מהאמוראים בגמרא בדף פו:) – זהו בוודאי דין בתהליך הגירושין. אך כאשר אנו עוסקים בדין לשמה בכתיבת הגט – ייתכן בהחלט שזהו דין בחפצא של הגט. הכתיבה לשמה מעצבת את הגט ומעניקה לו מעמד

5 תוספות ד. ד"ה וחתמו מתרצים שחכמים גזרו על הכתיבה במחובר כיוון שיש חשש שגם החתימה תהיה במחובר, אך לא קיים חשש דומה ביחס לכתיבה שלא לשמה.

6 לעיל עמ' 174.

שונה בחפצא. כאשר הגט נכתב שלא לשמה – הפגם איננו רק בתהליך, אלא עצם החפץ של הגט פסול לגירושין⁷.

לאור זאת ניתן להציע הסבר להבדלים שראינו לעיל. לגמרא היה ברור שפסולי חפצא הם חמורים יותר מאשר פגמים בתהליך הגירושין. כיוון שכך, חכמים אינם יכולים לפסול את הגט בדיעבד משום מחובר ומחוסר קציצה, שהם דינים בתהליך הגירושין. הדרישה מדרבנן שהגט יכתב בתלוש היא דין לכתחילה בלבד. לעומת זאת, גט שנכתב שלא לשמה הוא פסול בחפצא. לכן, אם אכן קיימת מדרבנן דרישה כזו גם ביחס לכתובה – יש לפסול את הגט אפילו בדיעבד. משום כך הגמרא מתלבטת בין שתי האפשרויות הקיצוניות: האם הגט פסול בדיעבד או כשר אף לכתחילה, ואיננה מעלה את אפשרות הביניים שמדובר בדין לכתחילה שאיננו פוסל בדיעבד.

גם במסגרת שיטת רבי אלעזר מציעה הגמרא הווה אמינא דומה, שלפיה חכמים גזרו על החתימה שתהיה לשמה (ג:). בסופו של דבר הגמרא דוחה את ההווה אמינא הזו, ומגיעה למסקנה שגט שנחתם שלא לשמה פסול רק משום מזויף מתוכו, כפי שראינו. מסתבר שקיים הבדל עקרוני בין שני השלבים האלה בסוגיה. בהווה אמינא סברה הגמרא, שחכמים הרחיבו מדרבנן את פירוש הפסוק "וכתב". מדאורייתא פסוק זה מתייחס אך ורק לכתובה, ואילו מדרבנן הוא מתייחס גם לחתימה. לפי מסקנת הגמרא הרחבה זו אינה קיימת, והפסוק "וכתב" עוסק בכתובה בלבד. הפסול של החתימות נובע מדין צדדי – מזויף מתוכו, שאת גדריו נברר בהמשך השיעור.

כידוע, אנו פוסקים להלכה בגיטין כדעת רבי אלעזר, שעדי מסירה כרת, ולכן כתיבת הגט צריכה להיות לשמה מדאורייתא. הרמב"ם מתייחס למקרה שבו העדים לא חתמו לשמה, אך קיים חוסר בהירות ביחס לגרסה המדויקת בדברי הרמב"ם:

"סופר שכתב הגט לשמו ולשמה כהלכתו וחתמו העדים שלא לשמה, הואיל ומסרו לה בעדים – הרי זה גט נאלא שהוא פסול. ולמה אינו בטל? לפי שאין העדים חותמין על הגט אלא מפני תקון העולם"

(רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח).

לפי הגרסה שבסוגריים, הרמב"ם פוסק להלכה שהגט שנחתם שלא לשמה פסול בדיעבד מדרבנן. לעומת זאת, אם לא גורסים את הקטע המוסגר – הרמב"ם למעשה מכשיר גט כזה לכתחילה, ומתעלם לחלוטין מבעיית מזויף מתוכו בחתימה שלא

⁷ בהקשר זה נזכיר את מחלוקת האמוראים בדף לב: בשאלה האם גט שביטלו חוזר ומגרש בו. נחלקו הראשונים שם בהבנת הדעה שחוזר ומגרש בו – עיי"ש.

לשמה⁸. פסק זה סותר לכאורה את מסקנת הגמרא בפרק הראשון, והאחרונים הסבירו בדרכים שונות כיצד התמודד הרמב"ם עם סוגיה זו. ייתכן שלדעת הרמב"ם יש מחלוקת בין התירושים השונים בגמרא שם, ולפי תירוץ אחר שאומר רב אשי – אין צורך לפסול גט שנחתם שלא לשמה מדין מזויף מתוכו (עיין 'תרומת הדשן' סי' רכ"ח).

מזויף מתוכו

כפי שהזכרנו לעיל, דין מזויף מתוכו מופיע בגמרא ביחס לגט שחתמו בו עדים נוכרים. אם הגט נמסר בפני עדי מסירה – לפי רבי אלעזר אפשר להכשיר אותו ללא עדי חתימה כלל. אך כאשר חותמים בו עדים נוכרים – הגט פסול משום מזויף מתוכו. המקור לדין זה נמצא בסוגיה בפרק הראשון. המשנה שם מביאה מחלוקת תנאים בעניין גט שנכתב ונחתם בערכאות של גויים:

"כל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אף על פי שחותמיהם עובדי כוכבים – כשורים, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים. רבי שמעון אומר: אף אלו כשירין" (גיטין י:).

הגמרא מפרשת שרבי שמעון סובר כרבי אלעזר, שעדי מסירה כרתו. בהמשך מסבירה הגמרא, כיצד מתמודד רבי שמעון עם בעיית מזויף מתוכו:

"והאמר רבי אבא: מודה רבי אלעזר במזויף מתוכו שפסול! הכא במאי עסקינן – בשמות מובהקין"

(שם).

לפי תירוץ הגמרא, אין בעיה של מזויף מתוכו כאשר השמות של העדים הם שמות מובהקים של גויים. מכאן עולה בבירור, שפסול מזויף מתוכו הוא גזרה דרבנן, מחשש שמא יבואו לסמוך על אותם העדים לעניינים נוספים. כיוון שכך, אם ניכר מתוך החתימות שמדובר בגויים, ואין כל חשש שמישהו יבוא לסמוך עליהם כעדים כשרים – הגזרה אינה קיימת, והגט כשר. הסוגיה הזו היא הבסיס לשיטת התוספות והרשב"א שראינו לעיל, שלפיה גם במקרה של חתימה שלא לשמה הפסול הוא גזרה דרבנן בלבד, ואין מדובר בדין עקרוני.

8 שתי הגרסאות נמצאו בכתבי יד שונים, וכן בפניהם של מפרשים שונים – עיין שינויי נוסחאות במהדורת שבתאי פרנקל.

לעומת זאת, ישנם ראשונים הסוברים שבמקרים מסוימים הפסול משום מזויף מתוכו הוא דין דאורייתא. הר"ף (מח.) מביא דעה של אחד מהגאונים ביחס למקרה של "כתב סופר ועד", דהיינו כאשר מלבד הסופר שכתב את הגט, רק עד אחד חתם עליו. לדעת הגאון, במקרה כזה הגט בטל מדאורייתא משום מזויף מתוכו, והוולד ממזר. גם הרמב"ם מביא דעה זו, ומיישם אותה במקרים נוספים:

"ויש מי שאומר שאם חתמו העדים שלא לשמה, הואיל והוא כמוזיף מתוכו – הרי זה גט בטל. וכן אם היה אחד מעדיו פסול, או שהיה בו עד אחד בלבד כשר, אף על פי שנמסר בעדים – הרי זה גט בטל. ולא יראה לי דבר זה, אלא כמוזיף לא מזויף ודאי, והואיל ונמסר בעדי מסירה כשרין – הרי זה פסול מדבריהם"

(רמב"ם הל' גירושין פ"ג ה"ח).

לפי הדעה שמביא הרמב"ם, הפסול משום מזויף מתוכו הוא פסול דאורייתא בגט שנחתם שלא לשמה, בגט שיש בו רק עד אחד ובגט שאחד מעדיו פסול. הרמב"ם עצמו חולק על דעה זו, וסובר שבמקרים אלה הגט אינו נחשב מזויף מתוכו הפסול מדאורייתא, אלא הוא רק כמוזיף מתוכו, ופסול מדרבנן. יש לציין, שלא ברור באילו מקרים יפסול הרמב"ם את הגט מדאורייתא משום מזויף מתוכו.

כיצד מתיישבת דעת הגאון עם הגמרא בפרק הראשון, שלפיה פסול מזויף מתוכו הוא גזרה דרבנן, שמא יבואו לסמוך על העדים? מסתבר שיש לחלק בין מקרים שונים. כאשר הפסול הוא משום שהעדים הם נוכרים – הפסול הוא מדרבנן, מחשש שמא יבואו לסמוך עליהם. כאשר יש רק עד אחד כשר, או שהעדים חתמו שלא לשמה, אנו נתקלים בדין יסודי יותר של מזויף מתוכו, וכאן הגט פסול מדאורייתא.

בסיס אפשרי לחילוק כזה נמצא בדברי הרשב"א, בהמשך הקטע שראינו לעיל. כפי שראינו, הגמרא הסבירה שהעדים הנוכרים שחתמו על הגט הם בעלי שמות נוכרים מובהקים, ולכן הגט איננו פסול משום מזויף מתוכו. הרשב"א התקשה בתירוץ זה. לטענת הרשב"א, אמנם התגברנו על החשש שבית דין יסמכו על החתימה, כיוון שברור לכל שהעדים הם נוכרים, אך על כל פנים עדיין יש כאן חתימות שלא לשמה. לפי הגמרא בתחילת הפרק, גט שנחתם שלא לשמה אמור להיות פסול מדין מזויף מתוכו, ללא קשר לשאלה האם שמות העדים הם שמות מובהקים או לא!

הרשב"א מתרץ את קושייתו, ומסביר מהו ההבדל בין המקרים:

"ויש לומר, דחתימת נכרי אינה חתימה כלל, וכמאן דמלייה בדיוטא דמי, והילכך לא מיפסל בחתימתו"

(רשב"א גיטין ד. ד"ה ואי בעית אימא).

הרשב"א מחלק בין מקרים שבהם החתימות קיימות אך פגומות, לבין מקרים שבהם החתימות כביכול כלל לא קיימות. כאשר עדים ישראלים חותמים שלא לשמה – יש חתימות בגט, אלא שהחתימות האלה פגומות. כיוון שכך, הגט פסול משום מזויף מתוכו. לעומת זאת, כאשר חתומים על הגט עדים נוכרים – נחשב הדבר כאילו הגט איננו חתום. לפיכך, השאלה האם העדים חתמו לשמה או לא איננה חשובה כלל, ובכל אופן הגט לא יהיה פסול משום שנחתם שלא לשמה. הבעיה היחידה שיש להתמודד איתה היא החשש מדרבנן שמא יסמכו על העדים, ולכן כאשר השמות הם מובהקים – הגט כשר.

החילוק של הרשב"א עשוי לסייע לנו לתרץ את שיטת הגאון. ייתכן שלדעת הגאון גט מזויף מתוכו פסול רק במקרה שבו יש חתימות בגט, אך החתימות האלה פגומות. במקום שבו החתימות כלל אינן נחשבות לחתימות אלא לדיו בעלמא – הן אינן יכולות לפסול את הגט. גט כזה נחשב כגט שאיננו חתום, והוא כשר לפי רבי אלעזר בעדי מסירה.

יש לבחון את ההצעה הזו ביחס למקרים שאליהם התייחס הגאון. הרמב"ם ייש את שיטתו של הגאון בשלושה מקרים: גט שנחתם שלא לשמה, גט שחתמו בו עדים פסולים וגט שחתם בו עד אחד בלבד. בחלק מהמקרים, כגון גט שנחתם שלא לשמה או גט שעדיו קרובים, קל יותר לקבל את ההצעה שלנו. במקרים האלה חתמו על הגט עדים הכשרים בכל מקום, ורק כרגע קיים פגם נקודתי ביחס לחתימות שלהם. משום כך מסתבר לומר שהחתימות האלה נחשבות לחתימות פגומות, והגט פסול משום מזויף מתוכו. זאת בשונה מחתימות של עדים נוכרים, שאינן נחשבות לחתימות כלל, ולכן הגט כשר בעדי מסירה.

קשה יותר לאמץ את ההצעה שלנו ביחס למקרה שחתם על הגט עד אחד בלבד. בפשטות נראה שבמקרה כזה אין כאן חתימות פסולות, אלא חסרה חתימה אחת. ואם כן, לא ברור מדוע לדעת הגאון גט כזה פסול מדאורייתא. לפי ההסבר שהצענו ראוי היה שנכשיר את הגט שיש בו רק עד אחד, כיוון שהוא לא גרע מגט שאין עליו עדים כלל!

כדי ליישב קושיה זו יש לברר מהו מעמדו של עד אחד. התשובה לשאלה זו תהיה שונה בתחומים שונים בהלכה. בדיני ממונות, מקובל להבין שיש מעמד לעד אחד בפני עצמו. עובדה זו באה לידי ביטוי בכך שעד אחד יכול לחייב שבועה. מסתבר שבדיני ממונות כל אחד מהעדים עומד בפני עצמו, והם אינם מצטרפים לכת אחת. לשני עדים

המעידים יחד יש כוח גדול יותר מאשר לאחד, אך גם לעד אחד יש מעמד בפני עצמו, והוא איננו תלוי בקיומו של העד השני⁹.

בדיני נפשות, לעומת זאת, קיים המושג "כת של עדים". עד אחד איננו יכול לעמוד בפני עצמו בדיני נפשות, אלא הוא חייב להצטרף לעד נוסף, וליצור ביחד כת של עדים. כאשר מופיע בפנינו עד אחד בלבד – אין מדובר רק בחיסרון של עד, אלא ההרכב הניצב בפנינו הוא הרכב פסול. בכל דיון בדיני נפשות אנו בוחנים את ההרכב של העדים שהובא בפנינו כמכלול. אם ההרכב הזה כולל עד אחד בלבד – אין הוא נחשב כהרכב חסר בלבד, אלא כהרכב שיש בו פגם¹⁰.

אם נשווה את הדין בגיטין לדיני נפשות¹¹, נוכל להסביר את שיטת הגאון. בשלב הראשון, אם חתומים על הגט מספר כלשהו של עדים, בין אם עד אחד או שניים – הגט נחשב לגט שיש בו חתימות. בשלב השני אנו בודקים כמה חתימות יש בגט. אם חתום על הגט רק עד אחד – ההרכב כולו נחשב כהרכב פסול, ולכן הגט יהיה פסול מדאורייתא מדין מזויף מתוכו.

סוגי שטרות שונים

רש"י במסכת סנהדרין (כח: ד"ה במזויף מתוכו) כותב ששטר שחתמו בו עדים פסולים נחשב ל"חספא בעלמא". מדבריו נראה שהשטר הזה פסול מדאורייתא, וכלל אינו נחשב לשטר. כך משתמע קצת גם מדברי הרשב"ם במסכת בבא בתרא (קע. ד"ה מודה).

שיטתם של רש"י והרשב"ם עולה בקנה אחד עם שיטת הגאון, שלפיה מזויף מתוכו הוא פסול דאורייתא. אולם יש לשים לב לכך, שרש"י והרשב"ם עסקו בשטרי ממון, ואילו הגאון עסק בגיטין. ניתן להצביע על הבדל יסודי בין שני סוגי השטרות האלה: בגיטין יש מעמד חשוב לכתיבת השטר, והחתימה מהווה תימוכין לכתיבה. בשאר שטרי ממון הכתיבה איננה משמעותית, ועיקר השטר הוא בחתימה.

ההבדל הזה עשוי להוביל אותנו למסקנות הפוכות בנוגע לדינם של השטרות האלה. בכיוון אחד אפשר לומר, שההבדל בין גיטין לשטרי ממון יגרום לחומרה בגיטין. בשטרי ממון, הפסול של החתימה בפני עצמה איננו מספיק כדי לפסול את השטר כולו, כיוון שעל כל פנים אפשר לסמוך על עדי המסירה. בגיטין, לעומת זאת, הפסול של

9 עיין שבועות לה. בעניין שבועת העדות בעד אחד, וסנהדרין ל: בדין צירוף שני עדים לדיני ממונות.

10 בעניין מעמדו של עד אחד עיין לעיל בשיעור בעניין כולכם כתבו גט לאשתי, עמ' 67.

11 צריך עיון האם יש דין של כת בחתימת שטרות – עיין ב"ב קסה: בעניין צירוף עד אחד בכתב ועד אחד בעל פה, וכן בירושלמי כתובות פ"ה הל"ד.

החתימות מקרין על כתיבת הגט ופוסל גם אותה. כעת גם עדי המסירה לא יועילו להכשיר את הגט, כיוון שהוא כבר נפסל בחפצא. לפי הבנה זו ייתכן שרש"י והרשב"ם, הפוסלים מזויף מתוכו מדאורייתא אפילו בשטרי ממון, מחמירים יותר מהגאון, הפוסל זאת רק בגיטין.

בכיוון ההפוך אפשר לטעון, שדווקא בשטרי ממון הדין יהיה חמור יותר מאשר בגיטין. בשטרי ממון אין מעמד מיוחד לכתיבת השטר, ועיקר השטר הוא החתימות. כיוון שכך, אם יש פסול בחתימות האלה – השטר כולו בטל מדאורייתא. בגיטין, לעומת זאת, המשקל של החתימות הוא קטן יותר, כיוון שבמקביל לכך יש מעמד משמעותי גם לכתיבת הגט. משום כך, גם אם יש פסול בחתימות – לא די בכך כדי לפסול את הגט כולו, והוא כשר מכוח הכתיבה ועדי המסירה. לפי הבנה זו, ייתכן שהגאון הפוסל מזויף מתוכו מדאורייתא בגיטין, מחמיר יותר מרש"י והרשב"ם, הפוסלים זאת רק בשטרי ממון.

גם מדברי היד רמ"ה במסכת בבא בתרא משתמע שמזויף מתוכו הוא פסול דאורייתא. אולם, היד רמ"ה מציע חילוק חדש בין סוגים שונים של שטרות. לדעתו, פסול מזויף מתוכו קיים רק בשטר המיועד לשמש כשטר ראיה, ולא בשטר המיועד לשמש לקניין בלבד:

”אבל הכא כיון דחתימי עליה עדים – שמע מינה לראיה אכתיב, ומגו דפסיל לראיה, דהא אין עליו עדים, פסיל נמי להקניה”

(יד רמ"ה בבא בתרא פ"י ס"ז צו).

היד רמ"ה מסביר מהו ההבדל בין שטר שאין עליו עדים כלל לבין שטר שיש עליו עדים פסולים. כאשר המקנה איננו מחתים עדים על השטר – ברור שהוא התכוון שהשטר ישמש לקניין בלבד, ולא לראיה. משום כך, אין כל פגם בכך שהשטר איננו מועיל לראיה, והוא כשר לקניין. לעומת זאת, אם המקנה החתים עדים על השטר, הוא הראה בכך שכוונתו להשתמש בשטר לראיה, ולא רק לקניין. כעת, אם ימצא פסול בעדים – השטר כבר אינו יכול לשמש למטרה זו. לדעת הרמ"ה, כיוון שהשטר איננו יכול לשמש לראיה – הוא אינו יכול לשמש גם לקניין, והוא פסול לחלוטין¹².

12 שיטת הרמ"ה דומה להסבר שראינו בשיעור הקודם לשיטת רבי מאיר, שלפיו רבי מאיר דורש מכל שטר קניין שיהיה גם שטר ראיה. אך בשונה משיטת רבי מאיר, הרמ"ה איננו דורש זאת בכל מקרה, אלא רק כאשר האדם גילה דעתו שהוא אכן מעוניין שהשטר ישמש גם לראיה. שיטת הרמ"ה מסתברת יותר בשטרי ממון, אך אפשר לקבלה גם ביחס לגיטי נשים.

